

Prof. US dr hab. Tomasz Szutkowski
Instytut Językoznawstwa
Uniwersytet Szczeciński

RECENZJA

rozprawy doktorskiej mgr Anny Domagały-Trzebuchowskiej

nt. *Umiejętności retoryczne uczniów szkół podstawowej – perspektywa dydaktyczna*
(Poznań 2023)

napisanej pod kierunkiem prof. UAM dr hab. Beaty Udzik

We współczesnych paradygmatach naukowych duży nacisk kładzie się na rozwój działalności badawczej w rozmaitych obszarach, aspektach, perspektywach i dziedzinach ludzkiego życia. Dynamika rozwoju technologii, zachodzące przemiany społeczne, cywilizacyjne, kulturowe i ekonomiczne stawiają naukę w różnych jej dziedzinach wobec nowych wyzwań. W ramach tej jakże szerokiej problematyki zawierają się zagadnienia związane z dydaktyką i szeroko rozumianym szkolnictwem, które szczególnie współcześnie, w epoce swoistej cyfrowej rewolucji, stają się doniosłe, ważne i wymagające jeszcze większego społecznego zaangażowania. Środowisko szkolne musi – jak chyba żadne inne – sprostać szczególnie palącym kwestiom i dostosować się do zmieniającej się gwałtownie rzeczywistości. Obserwowane zmiany językowe, a zwłaszcza postępująca wulgaryzacja i brutalizacja wypowiedzi, hejt oraz przemoc werbalna skłaniają do jeszcze bardziej pogłębionej refleksji nad kształceniem młodego pokolenia w zakresie kultury języka i komunikacji. Swoistym spoiwem tych treści jest niewątpliwie retoryka, której swoją pracę doktorską poświęciła Pani mgr Anna Domagała-Trzebuchowska. Już na wstępie pragnę podkreślić, że jest to studium niezwykle potrzebne, oczekiwane i posiadające niekwestionowane – w mojej ocenie – walory teoretyczne oraz praktyczne.

1. Wybór tematu

Tematyka pracy doktorskiej Pani mgr Anny Domagały-Trzebuchowskiej wpisuje się w problematykę badawczą z pogranicza kultury języka, tekstologii oraz dydaktyki języka polskiego, co sytuuje recenzowaną rozprawę w obszarze interdyscyplinarnym, a omówione w niej zagadnienia są niezwykle aktualne i wymagające dogłębnych analiz. Badania

w wybranym przez Doktorantkę obszarze mają już bogaty dorobek, jednak dynamicznie zmieniająca się rzeczywistość oraz permanentny stan reformy systemu edukacji w Polsce determinują konieczność dokonania nowej diagnozy metod i efektywności nauczania języka ojczystego oraz wiążących się z tym problemów. Autorka rozprawy poświęciła swoje badania kwestii rozwijania umiejętności retorycznych uczniów szkoły podstawowej (s. 9). Zadanie to jest tym trudniejsze, gdyż wymaga od badacza nie tylko starannego przygotowania teoretycznego i metodologicznego z zakresu wymienionych wcześniej dyscyplin naukowych, ale również koniecznego – z punktu widzenia specyfiki wyodrębnionej problematyki – doświadczenia i kompetencji praktycznych (Pani mgr Anna Domagała-Trzebuchowska jest nauczycielką języka polskiego w Szkole Podstawowej nr 93 w Poznaniu).

Z pełnym przekonaniem mogę stwierdzić, że wybrany przez Doktorantkę temat jest bardzo ambitny, aktualny, potrzebny, znakomicie wpisuje się w nurt badań interdyscyplinarnych oraz – co należy szczególnie podkreślić – istotnie uzupełnia dotychczasowe osiągnięcia badawcze nad dydaktyką języka polskiego w kontekście kształtowania kompetencji komunikacyjnej uczniów (ściślej - umiejętności retorycznych) w warunkach zreformowanej szkoły podstawowej. Autorka rozprawy realizuje więc z powodzeniem postulat zgłaszany wielokrotnie w licznych publikacjach naukowych, których autorzy zwracają uwagę na konieczność doskonalenia umiejętności z zakresu sztuki sprawnego mówienia i pisanie w ramach reaktywowanej oraz zaadaptowanej do współczesnych realiów retoryki (Por. m.in. M. Korolko, J. Z. Lichański, s. 9).

2. Cele oraz metodologia badań

We wstępie mgr Anna Domagała-Trzebuchowska zauważa, iż retoryka od zarania dziejów towarzyszy człowiekowi w różnych obszarach jego działalności wymagających należytego sposobu wyrażania własnych myśli i uczuć (s. 5). Coś, co właściwie wydaje się całkowicie naturalne i będące nieodłącznym elementem ludzkiej egzystencji zwłaszcza w wymiarze relacji interpersonalnych, współcześnie staje się trudne do zdefiniowania i uchwycenia nie tylko w kontekście stricte naukowym, ale także w ramach wiedzy zdroworozsądkowej (por. m.in. badania etnolingwistyczne w ujęciu Jerzego Bartmińskiego). Wydawałoby się, iż retoryka jest już właściwie jedynie domeną zamierzchłej przeszłości, kojarzyć się może przede wszystkim z ateńską demokracją, rozprawami wybitnych starożytnych humanistów (Arystotelesa) oraz sztuką znamienitych

mówców (Cycerona lub Kwintyliana). Doktorantka jednak przekonująco argumentuje, iż jedynie takie wąskie postrzeganie kompetencji retorycznych prowadzi do zbyt uproszczeń, gdyż „retoryczność” jest w istocie właściwością języka (s. 8), a więc ma charakter uniwersalny i ponadczasowy. Komunikacja międzyludzka jest nieodłącznym elementem życia każdego człowieka, a w kontekście przemian cywilizacyjnych (globalizacji, Internetu, portali społecznościowych i in.) element ten coraz szybciej ewoluuje. Powołując się na prace Michała Rusinka oraz Jakuba Z. Lichańskiego, mgr Anna Domagała-Trzebuchowska wskazuje na nowoczesne sposoby mówienia o retoryce, powrocie do niej oraz zwrocie ku retoryce (s. 7). Trudności nastrocza już sama próba zdefiniowania retoryki, co zresztą nie jest przypadkiem odosobnionym na gruncie terminologii naukowej w obszarze nauk humanistycznych. Z tego też powodu Autorka dostrzega konieczność doprecyzowania pojęcia „elementy retoryki” zarówno w odniesieniu do obowiązujących przepisów i dokumentów oświatowych, jak i na polu praktyki dydaktycznej (s. 9). Analizie poddano zagadnienia tekstów argumentacyjnych, co w założeniu Doktorantki ma uchwycić rolę retoryki w kontekście współczesnych metod badawczych (s. 10). Rola nauczyciela w procesie kształtowania umiejętności retorycznych, proces planowania realizowanych działań w toku edukacji polonistycznej oraz ich ocena wpisują się w nadrzędny aspekt dydaktyczny zaproponowanych w rozprawie doktorskiej badań naukowych (s. 10).

Cel pracy został sformułowany precyzyjnie i jednoznacznie: zaprezentowanie uwarunkowań procesu dydaktyki retorycznej oraz próba opisanie wybranych umiejętności retorycznych uczniów szkoły podstawowej (s. 12). Doktorantka przyjmuje podejście holistyczne – tradycyjne i nowoczesne, konsekwencją czego jest przyjęta metodologia badawcza stosowana w wybranych teoriach badawczych takich, jak: „rhetorical criticism” (krytyka retoryczna), „practical criticism”, „nowa retoryka” Chaima Perlemana oraz lingwistyka tekstu (s. 12). Przyjęte w recenzowanej rozprawie doktorskiej ramy metodologiczne są w pełni uzasadnione, świadczą o szerokich kompetencjach Autorki oraz sytuują proponowane badania na solidnych i mocnych fundamentach naukowych. Szczególną wartość pracy dostrzegam w uwzględnieniu w niej założeń współczesnej tekstologii. Doktorantka szczegółowo omawia najważniejsze postulaty ww. teorii (s. 12-14) oraz stawia w związku z tym szereg bardzo istotnych pytań badawczych: 1) w jaki sposób edukacja retoryczna wspiera wychowawczą rolę szkoły; 2) czy istnieje zależność pomiędzy kształtowanym światopoglądem uczniowskim a omawianymi na zajęciach lekturami szkolnymi; 3) w jaki sposób i w którą stronę uczniowie samodzielnie poszerzają obserwacje kultury i literatury, i czy można zauważyć tę potrzebę w realizacjach uczniowskich; 4) jaką

funkcję w edukacji retorycznej pełni nauczyciel (s. 13). Doktorantka sytuując swoje badania w ramach określonych paradygmatów naukowych, podkreśla rolę tzw. aktu odbiorcy (rola audytorium w procesie kształtowania umiejętności retorycznych) (s. 13), aktu retorycznego, aktu komunikacyjnego oraz przywołuje pojęcie klasycznego trójkąta retorycznego – *ethos*, *pathos* i *logos* (s. 13-14). Należy zwrócić uwagę na fakt, iż mgr Anna Domagała-Trzebuchowska jest w pełni świadoma problemów i potencjalnych komplikacji, jakie mogą wynikać w toku prowadzonych badań z uwagi na złożoność prezentowanych zagadnień oraz wpływ specyficznych warunków im towarzyszących. Swoiste ryzyko badawcze Doktorantka upatruje w następujących kwestiach: 1) wpisanie reotryki w akt komunikacji językowej skutkuje tym, iż każda wypowiedź może mieć cechy „retoryczności”; 2) rozwojowi kompetencji ucznia towarzyszy zmienna dynamika procesu; 3) pojęcie „elementów reotryki” jest nieprecyzyjne, co znajduje swoje odzwierciedlenie w różnorodnych nurtach badawczych (s. 15).

Przyjęte przez Doktorantkę założenia teoretyczne oraz metodologiczne, a także zaproponowana kolejność etapów badawczych, są w mojej ocenie jak najbardziej poprawne i w pełni uzasadnione.

3. Materiał badawczy i przedmiot badań

Na materiał badawczy rozprawy doktorskiej składają się teksty dokumentów oświatowych (Podstawa programowa kształcenia ogólnego z dnia 14 lutego 2017 r.), wybrane programy nauczania i podręczniki wydawnictw Nowa Era, Gdańskiego Wydawnictwa Oświatowego oraz Wydawnictw Szkolnych i Pedagogicznych, modelowe realizacje zadań zamieszczonych w „Informatorach” oraz „Raportach” Centralnej Komisji Egzaminacyjnej, a także przykładowe prace uczniów Szkoły Podstawowej nr 93 w Poznaniu powstałe w latach 2018-2021. Doktorantka zgromadziła w sposób przemyślany zróżnicowany jakościowo materiał faktograficzny, co przede wszystkim gwarantuje wysoką reprezentatywność prowadzonych badań, a wnioski z nich wypływające można z powodzeniem uznać za obiektywne, oddające rzeczywistą skalę badanego procesu w zakresie dydaktyki umiejętności retorycznych, jego różnorodności i złożoności. Nie bez znaczenia dla omawianych zagadnień pozostaje również sam charakter bazy materiałowej w postaci dłuższych form wypowiedzi o charakterze argumentacyjnym: wypowiedzi argumentacyjnej, rozprawki oraz przemówienia. Taki dobór materiału poddanego analizie jest w mojej opinii

racjonalny, w pełni uzasadniony, świadczy o profesjonalnym przygotowaniu badawczym Doktorantki.

4. Struktura pracy

Recenzowana rozprawa doktorska liczy 289 stron tekstu podzielonego na wstęp (s. 5) oraz sześć rozdziałów (s. 6-205), z których trzy pierwsze mają charakter teoretyczny, trzy kolejne – praktyczny. Tytuły poszczególnych części głównych pracy oraz podrozdziałów prawidłowo informują o ich zawartości w zakresie omawianych treści i analizowanej problematyki badawczej. Pragnę podkreślić, iż logika prowadzonego wywodu w kolejnych rozdziałach rozprawy doktorskiej jest nienaganna, a przyjęty przez Autorkę porządek prezentowanych zagadnień można z pełnym przekonaniem ocenić jako przemyślany, klarowny, logiczny i merytorycznie uzasadniony. Autorka nie tylko trafnie wyciągnęła wnioski końcowe (s. 206-210), ale ponadto – na co warto zwrócić szczególną uwagę – sformułowała wartościowe postulatory badawcze (s. 211-218). W bibliografii oddzielnie zamieszczono literaturę przedmiotu (s. 219-224), wykaz wykorzystanych w pracy doktorskiej dokumentów oświatowych (s. 224) oraz spis programów, podręczników i pomocy szkolnych (s. 225). Rozprawę zamykają trzy aneksy w postaci antologii wypracowań uczniowskich przywołanych w toku analizy, przykładowych wywodów opartych na sztuce argumentowania oraz zadań Gdańskiego Wydawnictwa Oświatowego. Na s. 226 zamieszczono spis schematów, tabel oraz notatek lekcyjnych. Strukturę recenzowanej rozprawy doktorskiej oceniam jednoznacznie pozytywnie.

5. Omówienie i ocena poszczególnych części rozprawy doktorskiej

Część zasadniczą recenzowanej pracy doktorskiej poprzedza krótki wstęp, w którym Autorka zarysowuje kontekst proponowanych badań – jest nim niezwykle bogata i obfitująca w wielowiekowy dorobek retoryka. Doktorantka słusznie wskazuje na bardzo istotny fakt, jakim jest rola retoryki w procesie wyrażania myśli i uczuć każdego człowieka, w kontaktach interpersonalnych w skali mikro- i makrospołecznej, w różnorodnych dziedzinach życia prywatnego, publicznego, gospodarczego i kulturalnego. Doniosłość kwestii związanych z komunikacją językową jest niezaprzeczalna, a coraz bardziej

przeobrażająca się rzeczywistość pozajęzykowa nie pozostaje w izolacji od języka, ale – wręcz przeciwnie – determinuje swoiste wzorce komunikacyjne, co z kolei powinno znaleźć swoje odzwierciedlenie w realiach szkolnej dydaktyki.

Rozdział I pt. „Zrozumieć retorykę” (s. 6-17) ma charakter wprowadzający. Doktorantka na szerokim tle historycznym omawia genezę myśli retorycznej począwszy od tradycji starożytnej (Arystoteles, Kwintyliusz, Cyceeron). Tę ugruntowaną perspektywę zestawia ze współczesnym rozumieniem retoryki szczególnie w kontekście toczących się na ten temat dyskusji naukowych (poglądy Michała Rusinka oraz Jakuba Z. Lichańskiego). Z uwagi na złożoność omawianych problemów i trudności w jednomyślnym zdefiniowaniu kluczowego pojęcia przedmiotowej rozprawy, jakim jest retoryka, mgr Anna Domagała-Trzebuchowska zdecydowała się poddać analizie zagadnienia tekstów argumentacyjnych w odniesieniu do współczesnych metod badawczych, które – jak podkreśla – (...) *nie wyrzekają się korzeni starożytnych prekursorów dziedziny rozwijającej się od ponad dwóch tysięcy lat* (s. 10). W dalszej części tego rozdziału Doktorantka zauważa, iż rozwijanie umiejętności retorycznych w warunkach szkolnych zachodzi równolegle z kształtowaniem kompetencji literacko-kulturowych. Nie bez znaczenia w kontekście dydaktyki pozostaje rola audytorium oraz rola etapu *inventio*, czyli wyszukiwanie oraz gromadzenie materiału szczególnie na bazie lektur szkolnych (s. 11). Autorka zakłada także ocenę zasadności wymagań stawianych uczniom, które dotyczą umiejętności retorycznych (s. 11). W części tej mgr Anna Domagała-Trzebuchowska omawia kwestie związane z wybraną metodologią, celem badawczym, przedmiotem przeprowadzonych obserwacji i analiz, charakteryzuje grupę badawczą oraz zarysowuje pokrótce problematykę poszczególnych rozdziałów rozprawy doktorskiej.

W rozdziale II zatytułowanym „Idea edukacji retorycznej” (s. 18-42) Doktorantka skrupulatnie i z wielkim znawstwem omawia ideę edukacji retorycznej, począwszy od starożytnej myśli humanistycznej sofistów. W podrozdziale 2.1 („Wychowawcza rola mentora”) podkreśla pedagogiczny aspekt retoryki, co stanowi fundamentalne tło w kontekście przeprowadzonych analiz i obserwacji. Jest to część rozprawy bardzo ważna i to nie tylko z punktu widzenia badań Autorki, ale także z uwagi na wymiar uniwersalny przedstawionych treści, które rzucają światło na kwestie ogólnospołeczne, w tym także na współczesny stan języka i komunikacji interpersonalnej (vide cytat z pracy Mirosława Korolki „Sztuka retoryki”: (...) *[retoryka] miała wpajać weń [w człowieka] miłość dobra i sprawiedliwości, uczyć go i umoralniać, kształtować nie tylko słowo, ale przede wszystkim myśli i czyn*) (s. 18). Doktorantka podkreśla w tej części swojej rozprawy wiele

fundamentalnych założeń odnoszących się do cech samej retoryki, jak i jej roli wychowawczej: 1) kształcenie mówcy i wychowanie według określonych wartości zachodziło równolegle (s. 19); 2) teksty poetyckie były dla odbiorców źródłem wiedzy na temat werbalnych i niewerbalnych środków perswazji (s. 19); 3) retoryka to nie tylko wiedza w ujęciu *episteme*, ale przede wszystkim *techné*, czyli umiejętności praktycznych w obszarze komunikacji międzyludzkiej (doskonalenie stylu, technik argumentacji, sposobu wysłowienia się w mowie i piśmie) (s. 20). Założenia te można sprowadzić do jednego summarycznego wniosku, zgodnie z którym dydaktyka retoryki to nie tylko rozwijanie umiejętności kompetencji językowej i komunikacyjnej, ale także działalność wychowawcza (s. 21). Kontekst logiczny retoryki Doktorantka przedstawia w podrozdziale 2.2 („Świat logiczny”), odwołując się do poglądów Arystotelesa oraz jego klasycznej koncepcji triady retorycznej: *etos*, *patos* i *logos*. Autorka słusznie zauważa, iż teoria ta bliska jest współczesnym modelom komunikacji językowej (s. 26), a społeczno-komunikacyjna rola retoryki jest szczególnie doniosła w kontekście edukacji retorycznej na etapie szkoły podstawowej (s. 27). Z tej jakże istotnej konstatacji wynika, iż klasyczny, starożytny sposób pojmowania sztuki retorycznej jest nie tylko wciąż aktualny, ale może być i powinien być praktykowany w realiach współczesnej edukacji szkolnej. Kolejny podrozdział poświęcony jest dydaktyce hellenistycznej. W tej części Doktorantka opisuje m.in. fazy nauczania retoryki, które obejmują: inwencję (wynajdywanie przykładów), dyspozycję (układ treści), elokucję (wybór stylu oraz środków językowych), memoria / mnemotechnikę (pamięciowe opanowanie tekstu) oraz actio / pronuncjację (wygłoszenie przygotowanego tekstu) (s. 28-30). Teorię tę mgr Anna Domagała-Trzebuchowska konsekwentnie wykorzystuje w swoich dalszych rozważaniach i przeprowadzonych analizach materiału faktograficznego, co zasługuje – w moim przekonaniu – na szczególne podkreślenie i uznanie. W podrozdziale zatytułowanym „Dydaktyka chrześcijańska” (s. 33) czytamy, iż retoryka była nie tylko żywym elementem tradycji myśli starożytnej, ale jej status został istotnie ugruntowany w ramach systemu „sztuk wyzwolonych”. Jej dalsza ewolucja przyjmowała różnorodną postać w ciągu wieków – utożsamiano ją z literaturą (s. 35), rozwijano jej podstawy teoretyczne (s. 35), co miało także doniosłe znaczenie w kontekście kształtowania się późniejszych teorii językoznawczych (s. 37). Rozdział II kończą rozważania na temat nowej retoryki. Doktorantka przytacza w tej części swojej rozprawy poglądy Armstronga Richardsa, Chaima Perelmana oraz Umberto Eco oraz przekonująco konstatuje, iż retoryka, pomimo dynamicznych przemian społecznych zapoczątkowanych w XX wieku, jest wciąż dziedziną aktualną, która nie pozostaje obojętna

na postać i jakość kontaktów międzyludzkich oraz działalność instytucji społecznych i politycznych (s. 41).

Rozdział III (s. 43-65) poświęcony jest dyskusjom na temat roli kształcenia retorycznego w realiach współczesnej edukacji. W tej części rozprawy mgr Anna Domagała-Trzebuchowska przytacza wiele cennych i interesujących informacji dotyczących dydaktyki retorycznej, o której debatowano w czasie licznych konferencji naukowych. Na s. 45 Doktorantka przywołuje ważną opinię Barbary Sobczak, zgodnie z którą rola edukacji retorycznej w polskim systemie edukacji jest nadal niedostrzegalna. Świadczy o tym chociażby fakt, iż w podstawie programowej nie zdefiniowano wprost terminu *retoryka*, co w konsekwencji rozmywa istotę problemu i wprowadza swoisty chaos. Skutkuje to przede wszystkim tym, iż czynnik subiektywnego doboru treści kształcenia w tym zakresie może powodować istotne rozbieżności w osiągnięciu zamierzonych i wyważonych efektów uczenia się. Z wielką uwagą przeczytałem fragment, w którym Doktorantka porusza kwestie dydaktyki retorycznej w warunkach akademickich (s. 46). Nie jest to co prawda przedmiot badań recenzowanej rozprawy, jednak problem ten zasługuje na odrębną dyskusję i konstruktywną krytykę, która mogłaby zaowocować konkretnymi ustaleniami. Wracając jednak do rozważań dotyczących edukacji szkolnej, mgr Anna Domagała-Trzebuchowska podnosi fundamentalną kwestię, jaką jest wpływ standaryzacji egzaminów państwowych na jakość kształcenia w obszarze umiejętności retorycznych (s. 50). Doktorantka przytacza wnioski z badań Beaty Udzik, z których wynika, iż prace maturzystów są w dużej mierze schematyczne, pozbawione cennej oryginalności, co jest skutkiem działań dydaktycznych ukierunkowanych na cel, a jest nim zdanie egzaminu państwowego (s. 50). Innym problemem jest – jak podkreśla Autorka rozprawy – zakorzenienie dydaktyki retorycznej w ograniczonym kanonie lektur szkolnych (s. 51). W tym aspekcie Doktorantka postuluje uwolnienie zakresu wymaganych egzemplifikacji (s. 51-52) oraz dochodzi do przekonującego – w mojej opinii – wniosku, iż dydaktyka retoryczna jest zaniedbywana na każdym etapie edukacji (s. 54), co powinno skłonić przede wszystkim autorów podstawy programowej do przemyśleń i podjęcia niezbędnych działań naprawczych. Bardzo cenne z naukowego punktu widzenia są przeprowadzone przez mgr Annę Domagałę-Trzebuchowską badania ankietowe, których celem było określenie priorytetów współczesnej edukacji polonistycznej, w tym także dydaktyki retorycznej (s. 54-55). Z badań tych dowiadujemy się, iż w świadomości nauczycieli kształcenie umiejętności retorycznych jest traktowane priorytetowo, chociaż – jak podkreśla Autorka – pomija się w nich wystąpienia publiczne (s. 55). Wśród innych problemów można jeszcze wymienić zbyt zinstytucjonalizowanie edukacji (s. 56),

asymetryczny układ ról nauczyciel-uczeń, uczniowie nie wyrażają własnego stanowiska, lecz wpisują się w swoisty schemat czy też klucz (s. 59), wypowiedzi uczniowskie cechuje brak emocjonalnego zaangażowania (s. 63). Pragnę podkreślić, iż podrozdział ten ma niekwestionowane walory diagnostyczne, które w kontekście badań zaplanowanych przez Doktorantkę są elementem niezbędnym, aby móc zgłosić dalsze postulaty w zakresie roli oraz doskonalenia metod kształcenia umiejętności retorycznych. Jednym z nich jest zapewnienie optymalnych warunków krytycznego dostępu do wiedzy nie tylko w środowisku szkolnym, ale i poza nim, co stworzyłoby uczniom odpowiednie warunki w celu wyrażania własnych przeżyć, opinii i doświadczeń (s. 64).

W rozdziale IV (s. 66-79) mgr Anna Domagała-Trzebuchowska analizuje dokumenty oświatowe, poszukując w ich treściach elementów retoryki. Doktorantka dochodzi do wniosków, iż umiejętności retoryczne wpisane w tekst podstawy programowej są osadzone w ramach założeń realizacji pragmatycznych (s. 67). Dydaktyka retoryczna to przede wszystkim tworzenie wypowiedzi ustnych i pisemnych z podkreśleniem ich funkcji komunikacyjnej i perswazyjnej. Ważną kwestią jest także aspekt poprawności kompozycyjnej, logicznej i tekstowej (s. 67). Autorka rozprawy dostrzega jeszcze jedną ważną kwestię polegającą na tym, iż w podstawie programowej zakłada się przede wszystkim bierne uczestnictwo w retorycznym akcie komunikacji (s. 68). Równie ciekawy i wartościowym elementem recenzowanej rozprawy są uwagi dotyczące roli lektur szkolnych w procesie kształcenia umiejętności retorycznych (s. 69). W tej materii Doktorantka zauważa *relatywny niedobór tekstów literackich osadzonych w realiach współczesnego świata* (s. 77). Jako nauczyciel polonista w pełni podzielam pogląd, iż szkoła w zbyt małym stopniu uczy tworzyć własne myśli, a każe uczyć się cudzych poglądów (s. 77). Jest to ogromne wyzwanie nie tylko dla nauczycieli, ale przede wszystkim dla twórców podstawy programowej. Postulat ten od lat zgłaszany wciąż nie doczekał się należytej i skutecznej realizacji. Problemem w kontekście kształcenia umiejętności retorycznych jest też niski poziom czytelnictwa, o czym Autorka rozprawy wspomina na s. 78.

Rozdział V (s. 80-123) poświęcony jest analizie programów nauczania i wybranych podręczników szkolnych. Ich dobór został przez Doktorantkę uzasadniony udziałem w rynku podręczników oraz tym, iż badanie empiryczne oparto na rozwiązaniach dydaktycznych wydawnictwa Nowa Era (s. 81). W toku analizy Autorka rozprawy dochodzi do wniosku, iż edukacja w obszarze umiejętności retorycznych związana jest ściśle z obowiązkiem realizacji zapisów podstawy programowej, sztuka wymowy jest więc utożsamiona z tworzeniem wypowiedzi ustnych i pisemnych (s. 83); ponadto elementem wspierającym

edukację retoryczną jest problemowy układ podręczników oraz część zadań, które zachęcają uczniów do wyrażania własnych sądów. W podrozdziałach 5.3 i kolejnych Doktorantka szczegółowo omawia zagadnienia dotyczące specyfiki gatunkowej wypowiedzi argumentacyjnej, rozprawki oraz przemówienia w kontekście działań dydaktycznych. Bardzo ciekawe i przydatne są zaprezentowane przez Autorkę rozprawy modelowe wypowiedzi argumentacyjne w ujęciu strukturalnym (s. 104-109, 114-115). W kontekście założeń teorii lingwistyki tekstu oryginalnym opracowaniem jest autorska piramida tekstów o charakterze argumentacyjnym, co znajduje swoje odzwierciedlenie nie tylko w wyróżnikach genologicznych, ale ma także istotne przełożenie na proces kształcenia umiejętności retorycznych w zakresie perswazyjnej funkcji języka (s. 119).

Najobszerniejszy Rozdział VI recenzowanej rozprawy doktorskiej (s. 124-205) przedstawia badania empiryczne i jakościowe. Już na wstępie Doktorantka nawiązuje do osobistego doświadczenia w pracy nauczyciela polonisty, co należy w mojej ocenie szczególnie podkreślić i uznać za niekwestionowany walor przeprowadzonych badań. Jest to bowiem – moim zdaniem - wzorcowy przykład, jak można i jak należy wykorzystać obserwacje prowadzone w toku własnej pracy zawodowej. Autorka rozprawy zaznacza, iż analizie podlegały trzy etapy retorycznego tworzenia wypowiedzi pisemnej, a więc *inventio*, *dispositio* i *elocutio* (s. 125). Badanie przeprowadzono w latach 2018-2021, a poprzedzały je dodatkowo obserwacje wcześniejsze (2016-2017) (s. 125). Uczestnikami badania byli uczniowie Szkoły Podstawowej nr 93 w Poznaniu. Analizie poddano nie tylko efekty prac uczniowskich w postaci konkretnych tekstów, ale także czynniki, które na owe efekty wpływały (s. 126). W formie przejrzystych tabel mgr Anna Domagała-Trzebuchowska przedstawia strukturę podziału na zespoły klasowe (s. 126-127) oraz opisuje etapy procesu badawczego (s. 127). Obserwacje wypowiedzi argumentacyjnej oparto na dwóch kryteriach: 1) wariantywności kompozycji; 2) wariantywności wywodu logicznego w kontekście segmentacji tekstu, jego perswazyjności oraz roli ramy kompozycyjnej (s. 130). W odniesieniu do gatunku rozprawki Autorka rozprawy zwraca uwagę na: 1) umiejętność komponowania logicznego wywodu opartego na sztuce argumentowania; 2) umiejętność trafnego przywołania artefaktów literackich i kulturowych; 3) umiejętność zobrazowania argumentu w odniesieniu do artefaktów literackich i kulturowych. Pozytywnym wnioskiem jest fakt, iż uczniowie w toku tworzenia tekstów argumentacyjnych odwołują się nie tylko do lektur szkolnych, ale również do własnych zainteresowań, oglądanych filmów, czytanych książek, aktualnych wydarzeń itp. (s. 169). Ważnych informacji dostarcza także analiza przemówienia jako dłuższej formy wypowiedzi o charakterze argumentacyjnym (s. 178-202).

Autorka rozprawy zwraca uwagę, iż redagowanie przemówienia jest ukierunkowane w stronę wypowiedzi pisemnej, a w trakcie ćwiczeń należy zwrócić uwagę na rolę audytorium oraz sytuację komunikacyjną (s. 178). Nie pominięto jednak zaplanowanej realizacji przemówienia w postaci ustnej, co w przypadku tej formy wypowiedzi jest szczególnie istotne. Z przywołanych w tekście rozprawy notatek lekcyjnych wynika, iż uczniowie nabywają swoistych umiejętności eksperymentalnych, dostrzegając w przykładowych tekstach elementy kompozycyjne, rodzaje argumentów oraz środki stylistyczne (s. 179-184). Doktorantka w toku prowadzonych rozważań przywołuje przykładowe realizacje prac uczniowskich i opatruje je szczegółowymi, wnikliwymi, merytorycznymi komentarzami, które mają charakter analityczny i diagnostyczny, zwracając przy tym uwagę na ich mocne i słabe strony. W tym miejscu szczególnie dostrzegam doskonałe przygotowanie metodologiczne mgr Anny Domagały-Trzebuchowskiej. Przeprowadzone analizy są bowiem gruntownie przemyślane, zaplanowane, poparte rzeczową argumentacją i naukowymi przesłankami. Chciałbym także podkreślić niekwestionowany – w mojej ocenie – walor ilustracyjny i dokumentacyjny zgromadzonego materiału faktograficznego, który można by z powodzeniem wykorzystać w przyszłości w kontekście innej problematyki badawczej.

W zakończeniu rozprawy (s. 206-210) Doktorantka w sposób syntetyczny przedstawia najważniejsze wnioski końcowe. Zwraca uwagę, że największą różnorodnością kompozycyjną w realizacjach uczniowskich charakteryzuje się wypowiedź argumentacyjna, a uczniowie stopniowo rezygnują ze schematów językowych. Ważną rolę w procesie kształtowania umiejętności retorycznych odgrywa aktywna postawa prowadzącego zajęcia, czyli nauczyciela. Gatunki o charakterze argumentacyjnym służą przede wszystkim celom perswazyjnym, a stopniowe podnoszenie kompetencji w tym zakresie służy wzrostowi świadomości specyfiki i uwarunkowań procesu komunikowania się. Umiejętność logicznego myślenia powiązana jest z kolei z rozwijaniem umiejętności argumentacyjnych. Doktorantka zauważa, iż frekwencja określonych typów argumentowania zależy od rodzaju wyводу i tematyki. Zaobserwowała też ograniczony zasób środków stylistycznych stosowanych przez uczniów w tworzonych przez siebie tekstach. Jeden z wniosków dotyczy także przemówienia, z którym wiąże się nie tylko aspekt retoryczny, ale także psychologiczny.

W postulatach badawczych (s. 211-218) mgr Anna Domagała-Trzebuchowska eksponuje rolę pragmatyki językowej w procesie kształcenia umiejętności retorycznych, a więc podkreślenie rangi nadawcy i odbiorcy komunikatu oraz okoliczności, czyli sytuacji komunikacyjnej, w jakiej powstaje i funkcjonuje dana wypowiedź. Doskonalenia – zdaniem Doktorantki – wymagają także umiejętności egzemplifikacji. W pełni zgadzam się również

z postulatem dotyczącym modyfikacji wymagań egzaminacyjnych w zakresie rozumienia pojęć „pogłębionej argumentacji” oraz „trafności przykładów”. Inwencji retorycznej nie sprzyja wymóg odwołania się jedynie do lektury określonej w temacie. Uczniowie powinni mieć możliwość wykorzystania w redagowanych wypowiedziach treści książek, filmów lub innych tekstów kultury spoza szkolnego kanonu. Autorka rozprawy zauważa jeszcze jeden ważny problem dotyczący umiejętności wygłaszania mowy – model współczesnej edukacji odrywa niejako retorykę od jej naturalnych źródeł. Warto też podkreślić postulat dotyczący rozwijania krytycznego odbioru literatury, co powinno uwolnić uczniów od swoistych schematów i sztywnych ram interpretacyjnych. Doktorantka dostrzega też brak odpowiedniego poradnika dydaktycznego dla nauczycieli, który ujmowałby retorykę holistycznie, tzn. nie tylko w odniesieniu do wyznaczników kompozycyjnych i językowych, ale także w kontekście umiejętności wyrażania sądów, opinii, poglądów, spostrzeżeń dotyczących różnorodnych tekstów kultury. Zgłoszone przez Autorkę rozprawy postulaty oceniam jako niezwykle cenne, doniosłe i wymagające podjęcia pilnych działań w celu ich realizacji, co niestety w dużej mierze wiąże się z decyzjami na szczeblu centralnym. Nauczyciele mogą jednak, jak pokazała to Doktorantka, samodzielnie podnosić jakość kształcenia umiejętności retorycznych, korzystając chociażby z nowoczesnych technologii i metod nauczania.

6. Uwagi końcowe

Lektura recenzowanej rozprawy doktorskiej zwróciła moją uwagę na kilka ważnych – w mojej opinii - kwestii czy też pytań, które warto rozważyć i zadać.

- 1) W swoich rozważaniach Autorka używa terminu *akt retoryczny*. W jakim stopniu można pojęcie owego aktu retorycznego odnieść do aktu mowy? Czy są to pojęcia tożsame w ujęciu Doktorantki? Czy pojęcie aktu retorycznego przystaje do koncepcji ramki pragmatycznej (m.in. w ujęciu Wojciecha Chlebdy)?
- 2) W jakim stopniu współczesne programy nauczania języka ojczystego realizują założenia klasycznej retoryki?
- 3) Czy w oparciu jedynie na materiale szkolnych lektur można osiągnąć zadowalające efekty kształcenia w zakresie umiejętności retorycznych?
- 4) Czy w trakcie ćwiczeń w tworzeniu przemówienia w formie ustnej wypowiedzi Doktorantka zauważyła istotne osobliwe problemy, odbiegając od dwóch pozostałych

analizowanych form wypowiedzi? Jeśli tak, to w jaki sposób można by im skutecznie zaradzić?

- 5) Jakie inne formy wypowiedzi argumentacyjnych mogłyby zdaniem Doktorantki wspomóc proces kształtowania umiejętności retorycznych uczniów szkoły podstawowej?
- 6) Czy w toku przeprowadzonych analiz Doktorantka zwróciła uwagę na poziom znajomości frazeologii przez uczniów w badanych grupach? Jeśli tak, to jak należy ocenić ów poziom?
- 7) W jaki sposób można by – zdaniem Doktorantki – podnieść jakość kształcenia przyszłych nauczycieli polonistów w warunkach uniwersyteckich w kontekście kształtowania umiejętności retorycznych uczniów na różnych poziomach edukacji?

7. Konkluzja

Przechodząc do podsumowania mojej oceny recenzowanej pracy doktorskiej Pani mgr Anny Domagały-Trzebuchowskiej, pragnę stwierdzić z pełnym przekonaniem, iż jest to rozprawa naukowa starannie przemyślana w swojej strukturze, posiadająca wysokie walory teoretyczne, metodologiczne, materiałowe i praktyczne, dopełniająca prowadzone dotychczas badania nad kształceniem umiejętności retorycznych w dydaktyce szkolnej. Rozprawa jest napisana poprawnym, wzorcowym językiem, co wyróżnia ją także i pod tym względem (w tekście liczącym 289 stron dostrzegłem jedynie kilka drobnych usterek – s. 56, 73, 80, 83, 206; korekty wymaga numeracja podrozdziałów w części II). Chciałbym ponadto podkreślić wzorcowe opracowanie strony graficznej przygotowanej rozprawy, w tym opis schematów, tabel, notatek lekcyjnych, aneksów. Pani mgr Anna Domagała-Trzebuchowska niezwykle rzetelnie, starannie i wnikliwie przeprowadziła szereg analiz, wykazując się przy tym bardzo dobrą orientacją w omawianej problematyce badawczej i znajomością literatury przedmiotu. W tekście niemalże całej rozprawy uwidacznia się wieloletnie doświadczenie Doktorantki jako nauczycielki języka polskiego, co jeszcze bardziej podnosi poziom przeprowadzonych badań i zasługuje w mojej opinii na wysokie uznanie. Jakość analiz wzmacnia solidna baza materiałowa w postaci dokumentów oświatowych, programów nauczania, podręczników oraz prac uczniowskich. Tak szeroki zakres materiału faktograficznego gwarantuje reprezentatywność i obiektywizm wyciągniętych wniosków. Bardzo cenne są też przedstawione przez Doktorantkę postulaty badawcze, których realizacja mogłaby podnieść

jakość i efektywność nauczania języka polskiego nie tylko w sferze umiejętności retorycznych.

Z wielką satysfakcją stwierdzam, iż w mojej ocenie praca doktorska Pani mgr Anny Domagały-Trzebuchowskiej nt. *Umiejętności retoryczne uczniów szkół podstawowej – perspektywa dydaktyczna* z naddatkiem spełnia wymogi ustawowe stawiane osobom ubiegającym się o stopień doktora nauk humanistycznych w dyscyplinie językoznawstwo.

W związku z powyższym, zwracam się do Wysokiej Rady Naukowej Dyscyplin Językoznawstwa i Literaturoznawstwa Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu z wnioskiem o dopuszczenie Pani mgr Anny Domagały-Trzebuchowskiej do dalszych etapów przewodu doktorskiego. Jednocześnie, mając na względzie wyżej wskazane w konkluzji walory naukowe recenzowanej rozprawy, wnioskuję o jej wyróżnienie. Z pełnym przekonaniem rekomenduję również przedmiotową pracę do druku.

Szczecin, dn. 22.05.2023 r.

dr hab. Tomasz Szutkowski, prof. US

Tomasz Szutkowski
